Н.І. Гражевська, д-р екон. наук, проф.

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ПАРАДИГМИ МОДЕРНІЗАЦІЇ

Статтю присвячено дослідженню конкурентоспроможності національної економіки в контексті сучасної парадигми модернізації згідно з якою інституційна система та інституційна динаміка є визначальними чинниками стимулювання господарського прогресу та забезпечення високого добробуту населення.

The article is devoted to investigation of competitiveness of national economy in the context of current modernization paradigm according to which the institutional system and institutional dynamics are determinant factors stimulating economic progress and providing high living standards.

Ключові слова: парадигма модернізації, модернізація економіки, конкурентоспроможність національної економіки, рейтинг глобальної конкурентоспроможності національних економік, інституційні чинники підвищення конкурентоспроможності національної економіки.

Keywords: a paradigm of modernization, the modernization of the economy, competitiveness of national economy, Global Competitiveness Index rankings of national economies, institutional factors of increasing the competitiveness of national economy.

Як відомо, конкурентоспроможність національної економіки виявляється у її стійкості як відкритої господарської системи до зовнішніх і внутрішніх потрясінь, здатності забезпечувати динамічний розвиток та високу якість життя населення на основі ефективної системи виробництва товарів та послуг. Водночас сучасні постіндустріальні тенденції та розгортання глобалізаційних процесів надають конкуренції всеохоплюючого характеру, модифікуючи існуючі підходи до визначення її критеріїв, систему та логіку вибудовування відповідних переваг. За цих обставин важливого теоретичного та практичного значення набуває дослідження найважливіших чинників підвищення конкурентоспроможності національної економіки в контексті сучасної парадигми модернізації.

Зазначена парадигма була започаткована в середині XX ст. в умовах розпаду європейських колоніальних імперій та становлення незалежних держав в Азії, Африці, Латинській Америці. Терміном «модернізація» було позначено соціальні, економічні, політичні, екологічні, демографічні та психологічні зміни, які переживали суспільства традиційного типу в процесі їхнього «осучаснення». Таким чином йдеться про формування міждисциплінарної системи поглядів та ідей стосовно суспільно-економічного й політичного розвитку від стабільного «традиційного» до сучасного індустріального суспільства, що безперервно змінюється.

Аналіз засвідчує, що нині поняття «модернізація» використовується дослідниками в трьох різних значеннях: (1) як синонім усіх прогресивних соціально-економічних змін, перехід від традиційного суспільства до сучасного, зорієнтованого на інновації та

поступальний розвиток; (2) як системні трансформації в напрямі індустріалізації, урбанізації, раціоналізації, бюрократизації, демократизації та індивідуалізації суспільної життєдіяльності, започатковані в країнах Заходу в XVI ст.; (3) як зусилля відсталих або менш розвинених країн, спрямовані на те, щоб наздогнати розвинені країни, що співіснують з ними в одному історичному часі в межах глобального суспільства [10].

У контексті проблеми, що досліджується, важливо взяти до уваги, що з часу свого започаткування парадигма модернізації еволюціонувала, пройшовши такі основні етапи:

1) 50-60-ті рр. XX ст. (протиставлення «традиційного» суспільства «сучасному» як абсолютних протилежностей; визначення модернізації як процесу лінійного висхідного розвитку, пов'язаного із зламом, витісненням традицій сучасністю; ототожнення модернізації з вестернізацією, копіюванням західних стандартів організації суспільного життя; трактування процесу переходу як складних, системних, всеохоплюючих, поетапних, незворотних та прогресивних революційних змін);

2) 60-70-ті рр. XX ст. (критика ранніх теорій модернізації як таких, що суперечать історичним фактам і нездатні пояснити різноманітність існуючих суспільств; усвідомлення того, що модернізація традиційного суспільства може протікати в межах національної традиції і не повинна неминуче й у всіх випадках супроводжуватися її зламом; сумніви щодо строгої послідовності стадій модернізації);

3) з другої половини 80-х рр. XX ст. (відродження теорії модернізації на основі заперечення ліберально-раціоналістичного універсалізму та партику-ляризму або «віри в особливий шлях» розвитку кожної країни, обгрунтування необхідності їхнього синтезу; видозміна парадигми модернізації на основі розвитку теорій неомодернізації, постмодернізації, екологічної модернізації тощо) [3].

Згідно із сучасним парадигмальним підходом модернізація економічних систем визначається низкою об'єктивних чинників, важливе місце серед яких посідає культурно-історична специфіка національних господарств. Генетичний устрій останніх базується на системі стійких культурних та геополітичних відносин і може бути поданий у взаємодії та взаємовпливі трьох параметрів:

- характеру економічного агента (підприємця, робітника, споживача) з його розумінням цілей господарської діяльності, які не суперечать системі цінностей певної цивілізації та є прийнятними для суспільства в цілому;
- економіко-географічного фактора, який визначає галузеву та регіональну структуру господарства, специфіку національного та місцевих ринків, а також нішу в міжнародному поділі праці й умови входження у світогосподарський простір;
- інституційних особливостей, які формують та підтримують відповідну господарську цілісність.

Йдеться також про те, що глобалізація не поглинає національні економіки, оскільки гармонійний розвиток світогосподарської цілісності пов'язаний з єдністю багатоманіття. Якщо індустріальне суспільство характеризувалось тенденціями уніфікації та

стандартизації виробництва, нівелювання національних дивергенцій, необхідними для забезпечення інтеграції соціоекономічного розвитку на моноцентричній основі, то формування постіндустріального суспільства, заснованого на знаннях, актуалізує історичну діяльність, пов'язану з архетипами окремих цивілізацій і національних культур та опирається на комп'ютерні мережі, які дозволяють здійснювати інтеграцію на поліцентричній основі [1, 4, 5].

У цьому контексті модернізація національних економік є виявом діалектичної єдності загального, особливого та одиничного в трансформаційному процесі, а саме:

- загальними є тенденції постіндустріалізації та глобалізації економіки;
- особливе визначається трансформаціями окремих груп країн, що здійснюють перехід від традиційної до ринкової, від командно-адміністративної до соціально-орієнтованої ринкової, від індустріальної до постіндустріальної економік;
- одиничне формується просторово-часовими, культурними та цивілізаційними особливостями національного розвитку окремих країн [2, с. 212-213].

Зазначені процеси розширюють коло чинників національної конкурентоспроможності, яка все більше визначається такими новітніми факторами, як рівень розвитку людського та інтелектуального капіталів, якість державного управління та соціальна згуртованість. Остання детермінується двома найважливішими параметрами: (1) зменшенням соціальних та культурних дискримінацій, розривів у майновій диференціації; (2) розвиненістю соціального капіталу, як особливого суспільного ресурсу, що генерує креативну енергію інноваційного розвитку. Відтак слід погодитися з Ю. Пахомовим, який стверджує, що "центр ваги в сфері глобальної конкурентоспроможності зміщується в культурно-ціннісне русло, тобто в сферу духу інтелекту, а не матерії" [7, с. 34].

На думку сучасних дослідників, «нова планетарна специфіка з її викликами актуалізує конкуренцію не тільки технологій (про що всім відомо), але й культурних цінностей, а їм увага не приділялась навіть таким корифеєм учення про конкуренцію, як М. Портер. Причому цінності, як виявилося, не тільки конкурують з технологіями (як головним надбанням Західної цивілізації), але й у доступній для огляду перспективі (за всіма пронозами та розрахунками) здатні забезпечити перемогу азіатським країнам, насамперед Китаю та Індії» [8, с. 8].

Звідси можна зробити висновок, що інституційна система та інституційна динаміка є визначальними чинниками конкурентоспроможності сучасних національних економік. Нині країни конкурують не стільки в виробничо-технологічній сфері, скільки у виборі інституційних структур та інституційних стратегій для моделі національного розвитку, здатної стимулювати господарський прогрес та забезпечувати підвищення добробуту населення. Саме тому сучасні дослідники визначають конкурентоспроможність нації в умовах глобалізації як відповідність економічної структури та інституцій країни завданням економічного зростання в межах структури світової економіки в цілому [9, с. 16].

Зазначений підхід знайшов відображення в дослідженнях фахівців Світового економічного форуму, які трактують глобальну конкурентоспроможність як сукупність інституцій та політику, що визначає рівень продуктивності та добробуту населення, а також потенціал зростання національної економіки [11]. У 2010-2011 рр. провідне місце в рейтингу глобальної конкурентоспроможності, що охопив 139 країн світу, посіли країни, з економікою, що базується на передових технологіях та інноваціях, розвиненій бізнес-культурі, компетентному макроекономічному управлінні, сучасній інфраструктурі, тісному співробітництві провідних наукових центрів та бізнесу, високому рівні захисту прав інтелектуальної власності, ефективних інституціях влади та регуляторного середовища. З трьох груп чинників формування конкурентних переваг (ресурсних, операційних, стратегічних) найважливішими для цих країн є стратегічні, пов'язані з визначенням та послідовною реалізацією пріоритетів довгострокового інноваційного розвитку національних економік (табл.1). Аналіз засвідчує, що в порівнянні з 2009-2010 рр. Швейцарія зберегла перше місце в рейтингу глобальної конкурентоспроможності. На думку аналітиків СЕФ, країна має такі вражаючі результати завдяки прекрасним можливостям в інноваційній сфері (2 місце) та високій культурі ведення бізнесу (4 місце).

Таблиця 1. Індекс та субіндекси глобальної конкурентоспроможності країн світу, 2010-2011 рр.*

Країна	Індекс глобальної конкурентоспроможності	Якість інституцій	Макроекономіч-не середовище	Технологіч-на готовність
Швейцарія	5,63	5,77	5,81	5,6
Швеція	5,56	6,12	5,61	6,12
Сінгапур	5,48	6,13	5,2	5,35
США	5,43	4,67	4,39	5,1
Німеччина	5,39	5,5	5,32	5,36
Японія	5,37	5,08	4,12	4,87
Фінляндія	5,37	5,96	5,58	5,17
Нідерланди	5,33	5,54	5,29	5,99
Данія	5,32	5,84	5,56	5,62
Канада	5,3	5,55	5,14	5,14
Словаччина	4,25	3,6	5,2	4,48
Туреччина	4,25	3,61	4,47	3,85
Шрі Ланка	4,25	4,06	3,6	3,37
РФ	4,24	3,22	4,49	3,56
Уругвай	4,23	4,72	4,07	4
Йорданія	4,21	4,64	4,19	3,71
Мексика	4,19	3,4	5,24	3,55
Румунія	4,16	3,74	4,5	3,82
Колумбія	4,14	3,43	4,85	3,61
Іран	4,14	3,74	4,96	3,19
Україна	3,9	2,96	3,2	3,37

*Джерело: [11].

За словами головного економіста й директора світової мережі конкурентоспроможності СЕФ А. Лопес-Кларoса, перше місце цієї країни стало результатом комбінації її першокласної спроможності до інновацій і наявності розвиненої бізнес – культури; високого рівня розвитку суспільних інституцій і компетентного макроекономічного управління в поєднанні з освітою світового рівня та економікою, що базується на високих технологіях та інноваціях; добре розвиненої інфраструктури для наукових досліджень та тісного співробітництва між провідними науковими центрами та бізнесом; високого рівня захисту прав інтелектуальної власності; якісних інституцій влади та регуляторного середовища, яке характеризується верховенством закону, ефективною судовою системою, високим рівнем прозорості та звітності суспільних інститутів [11].

Водночас США, які в минулому році посідали друге місце в рейтингу глобальної конкурентоспроможності, опинилися позаду Швеції та Сінгапуру. Цікаво, що експерти СЕФ пояснюють цей факт зниженням рейтингу якості інститутів (40-ва позиція) та невисоким рівнем довіри населення до політиків (54-та позиція). Зазначається, що бізнес-співтовариство все ще стурбовано здатністю уряду перебувати на достатній відстані від бізнесу (55-та позиція) та раціонально витрачати кошти державного бюджету (68-ма позиція). При цьому відсутність макроекономічної стабільності продовжує залишатися чинником, що суттєво послаблює позицію США у рейтингу глобальної конкурентоспроможності.

Динаміка рейтингу конкурентоспроможності України залишається невтішною (табл. 2). В рейтингу глобальної конкурентоспроможності 2010-2011 рр. наша країна посіла 89 місце, опинившись поряд з Албанією (88) та Гамбією (90). При цьому індекс глобальної конкурентоспроможності України знизився на 7 позицій порівняно з 2009-2010 рр. та ще на 9 позицій – порівняно з 2008-2009 рр.

Таблиця 2. Динаміка рейтингу конкурентоспроможності України, 2000-2010 рр.*

Роки	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Рейтинг конкуренто-спроможності	56	69	77	84	86	75	77	73	73	82	89

* Джерело [11]:

Аналіз засвідчує, що падіння рейтингу України в 2010-2011 рр. обумовлено різким погіршенням в сфері макроекономічної стабільності (-26 пунктів), ефективності товарних (-20) та фінансових (-13) ринків. Вагоме місце в зазначеній динаміці посідає погіршення якості інституційного середовища (-14 пунктів). Йдеться про низький рівень державного управління, високу бюрократизацію на всіх рівнях управлінського процесу, неефективність державних фінансів, слабкий захист власності на землю та корпоративних прав, часте недотримання законів органами державної влади, політичну залежність судових органів від рішень чиновників та олігархічних кланів тощо. В результаті цього Україна ввійшла в топ-10 країн з найгіршою ситуацією в галузі

інституційного забезпечення економічного розвитку (134-те місце), макроекономічної стабільності (132-ге) та ефективності товарних ринків (129-те).

Як відомо, інституційне облаштування національної господарської системи розпочалася зі створення формальних інституцій ринкової економіки на основі стратегії запозичень. Емерджентність зазначених перетворень спричинила інституційну нерівновагу, виникнення ряду аномальних явищ та дисфункцій, що стало перешкодою на шляху ринкових трансформацій. «Інституційна неадекватність» держави, пов'язана з відсутністю довгострокової стратегії інституційних змін, прийняттям рішень під тиском груп впливу, частковим механічним запозиченням окремих елементів трансформаційних моделей, форсуванням одноразових формальних перетворень без урахування існуючих неформальних обмежень та комплементарності інституцій, призвела до утвердження неефективного інституційного середовища, яке характеризується: (1) нездатністю забезпечити чітку структуризацію взаємодій між економічними суб'єктами та мінімізацію трансакційних витрат; (2) дефіцитом довіри, що викликає звуження горизонтів господарського планування економічних суб'єктів, їхню інвестиційну короткозорість та неоптимізуючу поведінку, пов'язану з небажанням «заглядати в майбутнє»; (3) пануванням бюрократичної олігархії, відсутністю реальної демократії, контролю громадян за урядом; (4) високою корумпованістю та зрощенням держави з тіньовим бізнесом, інституціоналізацією тіньової економіки, перетворенням її в стійкий елемент економічної системи, тісно переплетений із легальною господарською діяльністю.

На думку сучасних дослідників, в Україні створено деструктивне інституційне середовище, що зумовило перехід економіки до своєрідної «інституційної пастки». Йдеться про те, що відмова від неформальних угод паралізує її поточне функціонування, водночас існування тіньової економіки підриває можливості довгострокового економічного зростання. До цього слід додати нерозвиненість громадянського суспільства, наявність стійких рудиментів психології, притаманних епосі неринкових відносин, несистемне суперечливе законодавство, відсутність історичної традиції законослухняності, що породжує феномен інституціоналізації псевдоринку, коли транзитивні перетворення спрямовуються на запровадження інституційних механізмів рентоорієнтованої економіки, а неформальні норми та домовленості еліти, які фіксують матеріальні інтереси активних гравців та їхні особисті амбіції, відіграють визначальну роль у соціальних перетвореннях. Зазначені процеси формують феномен пост-комуністичної трансформації, який в західній літературі отримав назву "транзиту без трансформації" або "інволюційного шляху до капіталізму".

За цих обставин пріоритетного значення набуває активізація діяльності української держави, покликаної здійснити ефективні інституційні перетворення, спрямовані на чітку специфікацію прав власності, запровадження прозорих та зрозумілих "правил гри" для всіх економічних суб'єктів, утвердження сприятливого ділового клімату, однакових умов конкуренції, стійких і дієвих фінансових інституцій та організацій, що здійснюють адміністрування в економіці. Йдеться також про створення належних інституційних

умов для інноваційної діяльності, законодавчого забезпечення структурної перебудови економіки, створення нормативно-правового середовища, сприятливого для високотехнологічних галузей економіки, розвитку інтелектуальної власності, становлення відповідної інфраструктури, застосування адміністративних заходів щодо спрощення процедури створення та діяльності інноваційних підприємств, запровадження податкових пільг, податкових кредитів, прискореної амортизації, цільових грантів та позик тощо.

Особливого значення в контексті підвищення конкурентоспроможності національної економіки набуває реформування секторів, пов'язаних з розвитком людського потенціалу, насамперед освіти та охорони здоров'я; сприяння подоланню дихотомії суспільної свідомості, що дісталася в спадщину від епохи соціалізму, на основі зміцнення та розвитку соціального капіталу та прогресивно-неформальних інституцій колективізму, довіри до держави, відкритості до духовних і суспільних інновацій, толерантності тощо.

У зв'язку з цим зауважимо, що інституційне будівництво є надзвичайно складним процесом. Відтак вдосконалення роботи державного апарату набуває першочергового значення в переліку реформаторських заходів. Йдеться про проведення дієвої адміністративної реформи, покликаної забезпечити незалежність чиновників (за виключенням міністрів) від зміни політичної влади, конкурсні процедури відбору кадрів на основі кваліфікації та репутації, запровадження системи довгострокових контрактів для найбільш кваліфікованих та досвідчених фахівців, поширення практики конкурентних та безконтактних процедур обслуговування клієнтів, сучасних методів та техніки управління, посилення контролю та покарання за адміністративні злочини тощо [8]. При цьому найважливішим чинником скорочення витрат трансплантації та попередження дисфункцій інституцій є науково обґрунтована соціальна та економічна політика держави, постійне вдосконалення інструментів інституційного будівництва, зокрема, використання інституційних експериментів, створення проміжних, тимчасових інституцій, поєднання елементів телеологічної та генетичної стратегії реформування.

Таким чином, на сучасному етапі розвитку української економіки вирішального значення набуває активна діяльність уряду щодо підвищення національної конкурентоспроможності на основі структурного, технологічного та інституційного оновлення існуючої господарської системи. Реалізація цієї стратегічної мети передбачає формування інноваційної моделі економічного розвитку та створення ефективної ринкової системи, адаптованої до глобальної економіки через подальше якісне трансформування економічних відносин.

Література:

1. Базилевич В. Д., Ільїн В.В. Інтелектуальна власність: креативи метафізичного пошуку / В. Д. Базилевич, В. В. Ільїн. – К. : Знання, 2008. – 687 с.
2. Гражевська Н. І. Економічні системи епохи глобальних змін / Н. І. Гражевська. – К.: Знання, 2008. – 431 с.

3. Ермаханова С.А. Теория модернизации: история и современность. – Режим доступу: econom.nsc.ru/ieie/smu/conference/articles/Ермаханова/doc
4. Инглегарт Р. Модернизация и постмодернизация // Новая постиндустри-альная волна на Западе. Антология / Под ред. В.Л. Иноземцева. – М., 1999. – с. 101-122.
5. Кутуєв П. В. Концепції розвитку та модернізації: еволюція дослідницьких програм соціологічного дискурсу / П. В. Кутуєв. – К.: Сталь, 2005. – 499 с.
6. Пахомов Ю. Біфуркаційний стан світосистмного ядра напередодні зміни світових лідерів / Ю. Пахомов // Економіка України. – 2008. – №4. – С. 8-15.
7. Пахомов Ю. Конкуренция цивилизационных и социально-культурных ценностей как характерная черта глобальной модернизации / Ю. Пахомов // Глобальна модернізація і сталий розвиток: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – К.: Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин НАН України, 2006. – 279 с.
8. Постсоветский институционализм: Монография / Под ред. Р. М. Нуреева, В. В. Дементьева. – Донецк: Каштан, 2005. – 480 с.
9. Шнипко. О. С. Національна конкурентоспроможність: сутність, проблеми, механізми реалізації / О. С. Шнипко.– К.: Наукова думка, 2003. – 334 с.
10. Штомпка П. Социология социальных изменений / П. Штомпка. – М.: Аспект Пресс, 1996. –
11. The Global Competitiveness Report 2010 - 2011. – World Economic Forum, 2011. – Режим доступу: // www.weforum.org